

รูปแบบการเรียนรู้ตลอดชีวิตตามแนววิธีการสอนของพระพุทธเจ้า
ที่ปรากฏในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา*
The Lifelong Learning Model Based on the Buddha's
Teaching Methods as Presented in the Dhammapada
Commentary

พระโมกฺกาสวรรณ อภิวัตโน (สร้อยจันดา) และพระมหาสมปติ กุณฺสโก (ทวีคูณ)
Phrakrubidigar Suwun Apiwunno (Soijunda) and Phramaha Sombat Gunesako (Taweekoon)
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน, ประเทศไทย
Mahamakut Buddhist University, Isan Campus, Thailand
Corresponding Author, E-mail: Phrasuwun@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาแนวความคิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต 2) ศึกษารูปแบบการเรียนรู้ตลอดชีวิตตามแนวพุทธวิธีที่ปรากฏในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา และ 3) วิเคราะห์และสังเคราะห์รูปแบบการเรียนรู้ตลอดชีวิตตามแนวพุทธวิธี เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค 1-8 ของมหามกุฏราชวิทยาลัย เอกสารวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พร้อมทั้งเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ทรงคุณวุฒิด้านการเรียนรู้ตลอดชีวิต จำนวน 20 รูป/คน โดยใช้การวิเคราะห์เชิงพรรณนาและการวิเคราะห์แบบอุปนัย

ผลการวิจัยพบว่า

1. การเรียนรู้ตลอดชีวิตเป็นกระบวนการพัฒนาปัญญาของมนุษย์อย่างต่อเนื่องตลอดช่วงชีวิต อาศัยทั้งการศึกษานอกระบบ การศึกษาตามอัธยาศัย และการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์การลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง
2. พุทธวิธีการสอนที่ปรากฏในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา สามารถสังเคราะห์เป็นรูปแบบการเรียนรู้ตลอดชีวิตได้ 7 ประการ ได้แก่ (1) การสอนโดยคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล (2) การปรับวิธีการสอนให้เหมาะสมกับผู้เรียน (3) การคำนึงถึงความพร้อมของผู้เรียน (4) การส่งเสริมให้ผู้เรียนลงมือปฏิบัติด้วย

*ได้รับบทความ: 20 มีนาคม 2568; แก้ไขบทความ: 11 มีนาคม 2569; ตอรับตีพิมพ์: 24 มีนาคม 2569

ตนเอง (5) การเปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีส่วนร่วม (6) การเอาใจใส่ผู้เรียนเป็นรายบุคคล (7) การช่วยเหลือผู้เรียนที่มีปัญหาพิเศษ

3. การวิเคราะห์เชิงปรัชญาการศึกษา พบว่า แนวทางการจัดการเรียนรู้ของพระพุทธองค์มุ่งพัฒนาผู้เรียนให้เกิดปัญญาด้วยตนเอง โดยอาศัยการปรับวิธีการสอนให้สอดคล้องกับอุปนิสัยและภูมิธรรมของแต่ละบุคคล ซึ่งสะท้อนหลักการเรียนรู้ที่ส่งเสริมการพัฒนามนุษย์อย่างต่อเนื่อง อันเป็นรากฐานของการเรียนรู้ตลอดชีวิต

คำสำคัญ: การรู้ตลอดชีวิต; คัมภีร์จัมมปทัฏฐกถา; แนววิธีการสอน

Abstract

This research aimed to: 1) study the concept of lifelong learning; 2) examine the model of lifelong learning based on the Buddhist teaching methods appearing in the Dhammapada Commentary (Dhammapadatthakatha); and 3) analyze and synthesize the lifelong learning model based on the Buddhist teaching approach. This study employed a qualitative research methodology. The data were collected from the Dhammapada Commentary (translated volumes 1-8) published by Mahamakut Buddhist University, relevant academic documents and research studies, and in-depth interviews with 20 experts in lifelong learning. The data were analyzed using descriptive analysis and inductive analysis.

The research findings revealed that:

1. Lifelong learning is a continuous process of developing human wisdom throughout the entire lifespan. It involves non-formal education, informal learning, and experiential learning through self-practice.

2. The Buddhist teaching methods found in the Dhammapada Commentary can be synthesized into seven models of lifelong learning: (1) teaching with consideration of individual differences; (2) adapting teaching methods to suit learners; (3) considering learners' readiness; (4) encouraging learners to practice by themselves; (5) promoting learner participation; (6) providing individual attention to learners; and (7) assisting learners with special problems.

3. From the perspective of educational philosophy, the study found that the Buddha's learning approach aims to develop learners' wisdom through self-realization by adjusting teaching methods in accordance with each individual's character, disposition, and level of spiritual maturity. This approach reflects principles of learning that promote continuous human development and forms a fundamental basis for lifelong learning.

Keywords: Lifelong Learning; Dhammapada Commentary; Teaching Methods

1. บทนำ

ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกยุคปัจจุบัน การเรียนรู้มิได้จำกัดอยู่เพียงในระบบการศึกษาตามช่วงวัยเท่านั้น หากแต่เป็นกระบวนการพัฒนาปัญญาที่ดำเนินไปตลอดชีวิตของมนุษย์ แนวคิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต จึงได้รับความสำคัญอย่างยิ่งในฐานะกลไกสำคัญในการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว (เปียกรหวังมหาพร, 2551)

การเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 เป็นกระบวนการที่เกิดจากค้นหาและได้รับความรู้ใหม่หรือเป็นการพัฒนาความรู้ที่มีอยู่เดิม อันจะส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมมนุษย์และการปฏิบัติด้านต่างๆ ที่ต้องใช้ความรู้ ทักษะ รวมถึงการแสดงออกในเรื่องทัศนคติและค่านิยม การเรียนรู้สามารถพัฒนาได้โดยการศึกษา การฝึกปฏิบัติ และการเสริมแรง การนำแนวคิดการเรียนรู้ตลอดชีวิตมาเป็นแนวทางในการเตรียมความพร้อมสู่ศตวรรษที่ 21 เพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดแรงงาน และลดปัญหาที่จะเกิดขึ้นทั้งในปัจจุบันและอนาคต (บุศรา นิยมเวช, 2563) เช่น ปัญหาการตกงาน ปัญหาความยากจน ความไม่เสมอภาค ความโง่เขลา และการถูกเอาเปรียบ เป็นต้น ภายใต้แนวทางการจัดการศึกษาในแต่ละระบบสภาพแวดล้อม และ ปัจจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องต่อการเรียนรู้ของผู้เรียน เช่น รูปแบบสังคม การเลี้ยงดู รูปแบบวัฒนธรรมที่แตกต่าง ทำให้เกิดการสร้างสรรค์ประสบการณ์การเรียนรู้ ในแต่ละรูปแบบนั้นเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในชั้นเรียนหรือนอกชั้นเรียน โดยที่กระบวนการการเรียนรู้ในแต่ละบุคคลที่แตกต่างกันตามเป้าหมายและความต้องการโดยที่ประสบการณ์นั้น สามารถเป็นส่วนหนึ่งในการเรียนรู้ตลอดชีวิต โดยเป็นกระบวนการที่สอดแทรกไปในวิถีชีวิตมนุษย์พร้อมกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ให้ความสำคัญกับความรู้ในฐานะพลังในการขับเคลื่อนสังคมเพื่อให้สังคมก้าวไปสู่สังคมการเรียนรู้ (ปิยะ ศักดิ์เจริญ, 2558)

ในมิติทางพระพุทธศาสนา การเรียนรู้มิได้เป็นเพียงกระบวนการถ่ายทอดความรู้ หากแต่เป็นกระบวนการพัฒนาปัญญา (ปัญญาภาวนา) ที่นำไปสู่การรู้แจ้งตามความเป็นจริง พระพุทธองค์ทรงใช้พุทธวิธีที่หลากหลายในการชี้แนะแนวทางแก่สัตว์โลก โดยทรงคำนึงถึงอุปนิสัย ภูมิธรรม และความพร้อมของแต่ละบุคคลเป็นสำคัญ พระพุทธองค์ทรงมีรูปแบบวิธีการสอนที่เหมาะสมแก่บุคคลแต่ละคนซึ่งแล้วแต่กรณี นับว่าเป็นบันไดขั้นแรกที่จะนำผู้ฟังขึ้นสู่ความรู้ในชั้นสูงๆ ขึ้นไป กล่าวคือ การสอนที่ดีจะต้องมีการเริ่มต้น

ที่ดีด้วย การเริ่มต้นที่ดีมีส่วนช่วยให้การสอนสำเร็จผลดีเป็นอย่างมาก อย่างน้อยก็เป็นเครื่องดึงดูดความสนใจและนำเข้าสู่เนื้อหาได้ โดยปกติพระองค์จะไม่ทรงเริ่มสอนด้วยการเข้าสู่เนื้อหาธรรมที่เดียว แต่จะทรงเริ่มสนทนากับผู้ทรงพบหรือผู้มาเฝ้าด้วยเรื่องที่เขาเข้าใจดีหรือสนใจอยู่แล้ว จึงถือได้ว่าสาเหตุที่พระองค์ประสบความสำเร็จในการสอน ก็เพราะไม่ทรงมองข้ามความแตกต่างของผู้ฟัง พระพุทธองค์ทรงใช้อุบายวิธี ซึ่งขึ้นกับอุปนิสัยของบุคคลแต่ละคนที่ทรงแสดงธรรมโปรด บางครั้งพระองค์ต้องใช้อุปมาอุปไมยเพื่อให้ผู้ฟังเกิดความเข้าใจได้ดีขึ้นและเร็วขึ้น ตามหลักการเรียนรู้ตลอดชีวิตของแต่ละบุคคล ทำให้รู้สิ่งที่เรียนรู้ นั้นซึ่งเป็นนามธรรมใหม่มองเห็นเป็นรูปธรรมมากขึ้น การยกตัวอย่างปรากฏการณ์จริงที่เป็นรูปธรรมที่คนฟังรู้ดีอยู่แล้ว มาอธิบายเปรียบเทียบกับสิ่งที่เป็นนามธรรมที่พระพุทธองค์มุ่งจะแสดง ทำให้คนสามารถเข้าใจได้ทันที (แสง จันทรงาม, 2540, หน้า 69) โดยคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถาเป็นคัมภีร์สำคัญที่บันทึกเรื่องราวการแสดงธรรมของพระพุทธองค์ในบริบทต่างๆ ซึ่งสะท้อนให้เห็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นกับผู้ฟังในระดับต่างๆ ตั้งแต่การเข้าใจธรรมเบื้องต้นไปจนถึงการบรรลุธรรมขั้นสูง (อุทิศ ศิริวรรณ, 2530)

อย่างไรก็ตาม งานวิจัยที่ผ่านมาส่วนใหญ่มุ่งศึกษาพุทธวิธีการสอนในลักษณะทั่วไป ยังมีได้วิเคราะห์เกี่ยวกับรูปแบบการเรียนรู้ตลอดชีวิตที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวอย่างเป็นระบบ ด้วยเหตุนี้การวิจัยครั้งนี้จึงมุ่งสังเคราะห์รูปแบบการเรียนรู้ตลอดชีวิตตามแนวพุทธวิธีที่ปรากฏในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา เพื่อให้เห็นคุณค่าของภูมิปัญญาพุทธศาสนาในการพัฒนาการเรียนรู้ของมนุษย์อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษารูปแบบการเรียนรู้ตลอดชีวิต
2. เพื่อศึกษารูปแบบการเรียนรู้ตลอดชีวิตตามแนววิธีการสอนของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา
3. เพื่อวิเคราะห์รูปแบบการเรียนรู้ตลอดชีวิตตามแนววิธีการสอนของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา

3. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) โดยศึกษาแหล่งข้อมูล ดังนี้

1. ข้อมูลเอกสาร ได้แก่ คัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค 1-8 ของมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย ซึ่งมีเรื่องราวทั้งหมด 302 เรื่อง ผู้วิจัยคัดเลือกเรื่องที่มีสะท้อนลักษณะพุทธวิธีการสอนเพื่อการเรียนรู้ โดยใช้เกณฑ์การคัดเลือกตามความสัมพันธ์กับกระบวนการเรียนรู้

2. ข้อมูลภาคสนาม ได้แก่ การสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระพุทธศาสนาและการเรียนรู้ตลอดชีวิต จำนวน 20 รูป/คน โดยใช้การเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling)

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก ซึ่งผ่านการตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหาโดยผู้เชี่ยวชาญ และการวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้การวิเคราะห์เชิงพรรณนา (Descriptive Analysis) และการวิเคราะห์เชิงอุปนัย (Inductive Analysis) เพื่อสังเคราะห์รูปแบบการเรียนรู้ตลอดชีวิตตามแนวพุทธวิธีที่ปรากฏในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา

4. สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง รูปแบบการเรียนรู้ตลอดชีวิตตามแนววิธีการสอนของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา สามารถสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

1. รูปแบบการเรียนรู้ตลอดชีวิต จากการศึกษาพบว่า การเรียนรู้ตลอดชีวิตเป็นกระบวนการพัฒนาความรู้ ความสามารถ และทักษะของมนุษย์อย่างต่อเนื่องตลอดช่วงชีวิต โดยมิได้จำกัดอยู่เพียงในระบบการศึกษาเท่านั้น แต่ครอบคลุมถึงการเรียนรู้จากประสบการณ์และการดำเนินชีวิตในบริบทต่างๆ ของสังคม ทั้งนี้รูปแบบการเรียนรู้ตลอดชีวิตสามารถจำแนกได้เป็น 3 รูปแบบสำคัญ ได้แก่ 1) การศึกษานอกระบบ เป็นการศึกษาที่มีความยืดหยุ่นด้านหลักสูตร ระยะเวลา และวิธีการเรียนรู้ โดยมุ่งตอบสนองความต้องการของผู้เรียนในแต่ละช่วงวัยและแต่ละบริบทของสังคม 2) การศึกษาตามอัธยาศัย เป็นการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากวิถีชีวิตประจำวันของบุคคล โดยผู้เรียนสามารถแสวงหาความรู้ด้วยตนเองตามความสนใจ ความต้องการ และศักยภาพในการเรียนรู้ของตน และ 3) การเรียนรู้ผ่านการลงมือปฏิบัติเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นการสร้างประสบการณ์ตรงแก่ผู้เรียน โดยการฝึกคิด วิเคราะห์ และลงมือกระทำด้วยตนเอง ซึ่งก่อให้เกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้งและสามารถนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ได้จริง ดังนั้น การเรียนรู้ตลอดชีวิตเป็นกระบวนการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์อย่างต่อเนื่อง โดยเปิดโอกาสให้บุคคลสามารถเรียนรู้ได้ทุกช่วงวัยและทุกบริบทของชีวิต

2. รูปแบบการเรียนรู้ตลอดชีวิตตามแนววิธีการสอนของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา จากการศึกษาคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา พบว่า พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการสอนที่หลากหลายและสอดคล้องกับลักษณะของผู้ฟังแต่ละบุคคล ซึ่งสามารถสังเคราะห์เป็นรูปแบบการสอนที่ส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตได้ 7 ประการ ได้แก่ 1) การสอนโดยคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลพระองค์ทรงพิจารณาพื้นฐานทางปัญญา จริตนิสัย และประสบการณ์เดิมของผู้ฟัง ก่อนทรงแสดงธรรม เพื่อให้การสอนสอดคล้องกับสภาพของบุคคลนั้นๆ 2) การสอนโดยปรับวิธีการสอนให้เหมาะสมกับผู้เรียนพระองค์ทรงเลือกใช้วิธีการสอนที่แตกต่างกันไปตามลักษณะของผู้ฟัง เช่น การสนทนา การยกอุปมาอุปไมย หรือการแสดงธรรมโดยลำดับขั้น 3) การสอนโดยคำนึงถึงความพร้อมของผู้เรียนพระองค์ทรงพิจารณาความพร้อมทาง

ปัญญาและจิตใจของผู้ฟัง และทรงรอจังหวะที่เหมาะสมในการแสดงธรรม เพื่อให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจเนื้อหาได้อย่างแท้จริง 4) การสอนโดยให้ผู้เรียนลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง พระพุทธองค์ทรงเน้นให้ผู้ฟังนำหลักธรรมไปปฏิบัติจริง เพื่อให้เกิดความรู้แจ้งด้วยตนเอง มิใช่เพียงการรับรู้เชิงทฤษฎีเท่านั้น 5) การสอนโดยให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการเรียนรู้การสนทนาธรรมและการตั้งคำถามเป็นวิธีการสำคัญที่ช่วยให้ผู้ฟังมีส่วนร่วมในการแสวงหาความรู้และเกิดความเข้าใจด้วยตนเอง 6) การสอนโดยให้ความสนใจผู้เรียนเป็นรายบุคคล พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมแก่บุคคลแต่ละคนโดยเฉพาะ เพื่อให้เหมาะสมกับสภาพปัญหาและศักยภาพของบุคคลนั้น 7) การสอนโดยเอาใจใส่ผู้เรียนที่มีปัญหาพิเศษ พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมเพื่อแก้ไขปัญหาเฉพาะของบุคคล เช่น ปัญหาทางจิตใจ ความทุกข์ หรือความเข้าใจผิดเกี่ยวกับหลักธรรม ซึ่งรูปแบบการสอนทั้ง 7 ประการนี้แสดงให้เห็นถึงพระปรีชาญาณของพระพุทธเจ้าในการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่เหมาะสมแก่บุคคลแต่ละประเภท และสามารถส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิตได้อย่างแท้จริง

3. การวิเคราะห์รูปแบบการเรียนรู้ตลอดชีวิตตามแนวพุทธวิธีการสอน จากการวิเคราะห์ข้อมูลพบว่าการบวนการสอนของพระพุทธเจ้าเป็นกระบวนการที่ดำเนินไปอย่างเป็นลำดับขั้น โดยเริ่มจากการพิจารณาพื้นฐานของบุคคล จากนั้นจึงทรงเลือกเนื้อหาและวิธีการสอนที่เหมาะสม ก่อนทรงแสดงธรรมเพื่อชี้แนะแนวทางในการดำเนินชีวิต และในท้ายที่สุดทรงติดตามผลของการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นแก่ผู้ฟัง ซึ่งกระบวนการดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า พระพุทธองค์มิได้ทรงมุ่งเน้นเพียงการถ่ายทอดความรู้เท่านั้น แต่ทรงมุ่งให้ผู้ฟังเกิดความเข้าใจและสามารถนำหลักธรรมไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตได้จริง อันนำไปสู่การพัฒนาปัญญาและการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของบุคคลอย่างยั่งยืน ดังนั้น รูปแบบการสอนของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ให้ความสำคัญกับผู้เรียนเป็นสำคัญ โดยคำนึงถึงความแตกต่างของบุคคล การเลือกวิธีการสอนที่เหมาะสม และการส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง ซึ่งล้วนเป็นปัจจัยสำคัญที่เอื้อต่อการเกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต

5. อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง รูปแบบการเรียนรู้ตลอดชีวิตตามแนววิธีการสอนของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา สามารถอภิปรายผลการวิจัยได้ดังนี้

1. รูปแบบการเรียนรู้ตลอดชีวิตเป็นกระบวนการพัฒนาปัญญาและศักยภาพของมนุษย์ที่ดำเนินไปอย่างต่อเนื่องตลอดช่วงชีวิต มิได้จำกัดอยู่เพียงการศึกษาในระบบเท่านั้น หากยังครอบคลุมถึงการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ชีวิต การสังเกต การไตร่ตรอง และการปฏิบัติจริงในบริบทของสังคมและวัฒนธรรมของมนุษย์ สอดคล้องกับการศึกษาของสุมาลี สังข์ศรี (2544) ที่ให้นิยามการเรียนรู้ตลอดชีวิต (Lifelong Learning) ที่คนส่วนใหญ่มักจะใช้แทนคำว่า “การศึกษาตลอดชีวิต Lifelong Education” พบว่า มีจุดมุ่งหมายเดียวกัน คือต้องการให้บุคคลได้เรียนรู้ตลอดชีวิต การเรียนรู้ตลอดชีวิตมุ่งให้บุคคลได้

รับการเรียนรู้ที่เหมาะสม เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองอย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตาม แนวคิดดังกล่าวอาจมีจุดเน้นที่แตกต่างกันระหว่างนักการศึกษา กล่าวคือ นักการศึกษาที่ใช้แนวคิด Lifelong Education มักให้ความสำคัญกับบทบาทของผู้จัดการศึกษา โดยมุ่งเน้นการออกแบบและจัดเตรียมกระบวนการเรียนรู้หรือประสบการณ์ทางการศึกษาที่เหมาะสม เพื่อเอื้อให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตนเอง และเรียนรู้ได้ตลอดช่วงชีวิต ในขณะที่นักการศึกษาที่ใช้แนวคิด Lifelong Learning จะให้ความสำคัญกับตัวผู้เรียนเป็นสำคัญ โดยมองว่าผู้เรียนเป็นผู้มีบทบาทหลักในการแสวงหาความรู้และพัฒนาการเรียนรู้ด้วยตนเอง ภายหลังจากได้รับโอกาสหรือทรัพยากรทางการศึกษาแล้ว ผู้เรียนสามารถดำเนินกระบวนการเรียนรู้ต่อไปด้วยตนเอง และเกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต นอกจากนี้ รูปแบบของการเรียนรู้ตลอดชีวิตสามารถจำแนกได้โดยกว้างเป็น 2 รูปแบบ ได้แก่ การศึกษาที่ไม่เป็นทางการหรือการศึกษาตามอัธยาศัย และการศึกษานอกระบบหรือการศึกษานอกโรงเรียน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของโกวิท วรพิพัฒน์ (2523) ที่จำแนกการศึกษาออกเป็น 2 ระบบ คือ การศึกษาในระบบโรงเรียนและการศึกษานอกระบบโรงเรียน โดยได้อธิบายว่า การศึกษาตลอดชีวิตหมายถึงการศึกษาที่ขยายขอบเขตจากระบบโรงเรียนไปสู่การเรียนรู้นอกระบบ ซึ่งอาจเกิดขึ้นทั้งในบริบทของการเรียนรู้แบบเป็นทางการและการเรียนรู้แบบไม่เป็นทางการที่มีความยืดหยุ่นและไม่มีรูปแบบตายตัวแน่นอน

2. รูปแบบการเรียนรู้ตลอดชีวิตตามแนววิธีการสอนของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์ธัมมปทัญญู กถา ผู้วิจัยศึกษารูปแบบการเรียนรู้ตลอดชีวิตตามแนววิธีการสอนของพระพุทธเจ้า ที่ปรากฏในคัมภีร์ธัมมปทัญญู กถาหรืออรรถกถาธรรม ที่เป็นเรื่องเล่ามีลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญพบว่า พุทธกิจประจำวันที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญที่ว่าเวลา จวนสว่างทรงตรวจพิจารณาสัตว์ที่สามารถ และที่ยังไม่สามารถบรรลุธรรมอันควรจะเสด็จไปโปรดหรือไม่ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระพุทธองค์จะทรงพิเคราะห์พิจารณาถึงความแตกต่างด้านภูมิปัญญา จริตนิสัย และพื้นเพภูมิหลังของผู้เรียนแต่ละคนก่อนลงมือสอน และทรงเน้นให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการคิดและการลงมือปฏิบัติจริงด้วยตนเอง เพื่อให้ผู้เรียนค้นพบองค์ความรู้และเข้าใจตนเอง ดังเช่น ตรัสสอนภิกษุ 500 รูปที่ว่า

ตุมเหทิ กิจจ อตตปปี อุกขาตาโร ตถาคตา ปฏิปนฺนา ปโมกฺขนฺติ ฌายีโน มารพฺพณฺนา (ขุ.ธ. (บาลี) 25/276/64) พวกท่านพึงพยายามทำความเพียรเถิด พระตถาคตทั้งหลายเป็นเพียงผู้ชี้บอกทางเท่านั้น ผู้บำเพ็ญภาวนา ดำเนินตามทางนี้แล้ว จักพ้นจากเครื่องพันธนาการของพญามาร (ราชบัณฑิตยสถาน, 2538) และจากการศึกษาลักษณะของกิจกรรมการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ พบว่ามีลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ที่ยอมรับความเป็นมนุษย์ที่มีหัวใจ และสมองที่จะพัฒนาได้ของผู้เรียนคำนึงถึงความแตกต่างของผู้เรียน และเน้นให้ ผู้เรียนได้มีส่วนร่วมในการคิด การปฏิบัติจริง และสรุปองค์ความรู้ด้วยตนเอง ซึ่งตรงกับแนวคิดทางการศึกษาของจอห์น ดิวอี้ (John Dewey) เรื่อง การเรียนรู้โดยการกระทำ หรือ Learning by doing (สุมนทนา พรหมบุญ, 2540) เพื่อให้ผู้เรียนได้รับประโยชน์สูงสุดจากการเรียน

อีกทั้ง ผลการวิจัยยังพบรูปแบบการรู้ตลอดชีวิตตามแนววิธีการสอนของพระพุทธเจ้า ที่ทรงคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล อุปนิสัย ภูมิหลัง ของบุคคล และทรงเห็นคุณค่าของความเป็นมนุษย์ ที่มีศักยภาพในการพัฒนาตนเองหากได้รับแนววิธีการสอนที่ถูกต้องเหมาะสม ทรงเปิดโอกาสให้บุคคลใช้พิจารณาญาณ พิจารณาความเป็นเหตุเป็นผลเพื่อแก้ไขความทุกข์ด้วยตนเอง อีกทั้งทรงทราบสาเหตุแห่งความทุกข์ของบุคคล ที่จะรับเอารูปแบบการรู้ตลอดชีวิตตามแนววิธีการสอนของพระองค์ สอดคล้องกับพจนม ลิ้มอารีย์ (2533) ที่ได้สรุปปรัชญาการแนะแนวในด้านต่างๆ เพื่อยึดเป็นหัวใจสำคัญของการแนะแนว 7 ประการ คือ แนวคิดเรื่องความแตกต่างระหว่างบุคคล มนุษย์เป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าสูงยิ่ง การแนะแนวมิใช่เป็นการบังคับให้กระทำตาม แต่ให้ผู้รับการแนะแนวได้เติมเต็มศักยภาพให้สามารถช่วยเหลือตนเองได้ มนุษย์มีคุณค่า ศักยภาพ ศักดิ์ศรี ความเสมอภาคกัน ยิ่งไปกว่านั้น มนุษย์มีอิสระในการเลือกแนวทางการดำเนินชีวิต พฤติกรรมทุกอย่างย่อมมีสาเหตุ นักแนะแนวต้องค้นหาสาเหตุแห่งพฤติกรรมก่อนให้ความช่วยเหลือ การพัฒนาแบบบูรณาการทั้งกาย ใจ สมอง สติปัญญา และการแนะแนวมีลักษณะต่อเนื่องเป็นกระบวนการ

3. วิเคราะห์รูปแบบการรู้ตลอดชีวิตตามแนววิธีการสอนของพระพุทธเจ้า ที่ปรากฏในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา พบว่า กระบวนการสอนของพระพุทธเจ้ามีลักษณะเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ดำเนินไปอย่างเป็นลำดับขั้น กล่าวคือ ทรงเริ่มจากการพิจารณาพื้นฐานและอุปนิสัยของบุคคล แล้วจึงทรงเลือกเนื้อหาและวิธีการสอนที่เหมาะสมแก่ผู้ฟัง ก่อนทรงแสดงธรรมเพื่อชี้แนะแนวทางในการดำเนินชีวิต และในท้ายที่สุดทรงติดตามผลของการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นแก่บุคคลนั้น ทั้งนี้เพื่อให้ผู้ฟังเกิดความเข้าใจในหลักธรรมและสามารถนำไปประพฤติปฏิบัติได้อย่างถูกต้องเหมาะสม จากการศึกษาคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา ผู้วิจัยยังพบว่า การนำเสนอเนื้อหาธรรมมีลักษณะเป็นการเล่าเรื่องที่เชื่อมโยงเหตุการณ์ในอดีตกับปัจจุบัน กล่าวคือมีการเล่าสลับระหว่างเหตุการณ์ในปัจจุบันกับเหตุการณ์ในอดีต เพื่ออธิบายความสัมพันธ์ของเหตุและผลแห่งกรรม อันเป็นการแสดงให้เห็นถึงกระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจหลักกรรมได้อย่างเป็นรูปธรรม โดยเฉพาะเรื่องราวเกี่ยวกับกุศลกรรมและอกุศลกรรม ซึ่งปรากฏอยู่ในเรื่องเล่าต่างๆ ของอรรถกถาธรรมบท

ทั้งนี้ อรรถกถาธรรมบทกล่าวถึงเรื่องกุศลกรรมจำนวน 54 เรื่อง และเรื่องอกุศลกรรมจำนวน 52 เรื่อง จากเรื่องที่น่าสนใจทั้งหมด 86 เรื่อง สะท้อนให้เห็นถึงการนำหลักกรรมมาใช้เป็นเครื่องมือในการอธิบายกระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์ในมิติของเหตุและผลแห่งการกระทำ ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของพระวิวัฒน์ อุตตเปโม (เอี่ยมเปรมจิต) (2553) ที่ได้ศึกษาวิเคราะห์เรื่อง การศึกษาวิเคราะห์หลักกรรมและการให้ผลของกรรมในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท และพบว่า เรื่องราวเกี่ยวกับกรรมและการให้ผลของกรรมปรากฏอยู่ในหลายวรรคของคัมภีร์ เช่น ยมกวรรค อัปมาทวรรค จิตตวรรค ปุพพวรรค พาลวรรค ปิณชิตตวรรค อรหันตวรรค สหัสวรรค ปาปวรรค ทัณฑวรรค ขราววรรค อิตตวรรค โลกวรรค พุทธวรรค

โกธวรรค มลวรรค มรรควรรค ปกิณณกวรรค นิรยวรรค ตัณฑวรรค ภิกขุวรรค และพราหมณวรรค ซึ่งแต่ละวรรคได้ยกเรื่องราวของบุคคลและเหตุการณ์ต่างๆ มาเป็นตัวอย่างในการแสดงผลของกรรม

เมื่อพิจารณาแนววิธีการสอนของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์ธัมมปัทฏฐกถาในเชิงปรัชญา พัฒนานิยม จะเห็นได้ว่าเป็นกระบวนการพัฒนามนุษย์ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น โดยการดำเนินชีวิตตามหลักไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งเป็นกระบวนการฝึกอบรมตนเองเพื่อให้ชีวิตดำเนินไปสู่เป้าหมายของการศึกษาอย่างถูกต้องดีงาม ทั้งนี้การศึกษาในพระพุทธศาสนาไม่ได้จำกัดอยู่เพียงช่วงวัยใดช่วงวัยหนึ่ง แต่เป็นกระบวนการพัฒนาตนเองที่ดำเนินไปตลอดชีวิต トラบใดที่บุคคลยังมีได้บรรลุ สภาวะแห่งความเป็นอเสขะ ก็ยังจำเป็นต้องดำเนินชีวิตโดยอาศัยการฝึกฝนอบรมตนตามหลักไตรสิกขาอย่างต่อเนื่อง สอดคล้องกับการศึกษาของพระมหาสมเดจ ศรีลังกัต (2544) ที่ศึกษาการเปรียบเทียบแนวความคิดทางการปกครองของพระพุทธศาสนาและของอริสโตเติล ซึ่งพบว่า การศึกษาในพระพุทธศาสนาเป็นกระบวนการฝึกอบรมมนุษย์อย่างเป็นระบบ โดยต้องพัฒนาองค์ประกอบทั้งสามด้านคือ ศีล สมาธิ และปัญญา ควบคู่กันไป เพราะองค์ประกอบทั้งสามเป็นปัจจัยที่เกื้อหนุนซึ่งกันและกัน อันนำไปสู่การพัฒนาคนอย่างสมบูรณ์ หากพิจารณาแนววิธีการสอนของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์ธัมมปัทฏฐกถาผ่านกรอบแนวคิดทางปรัชญาปฏิรูปนิยมและปรัชญาอัตถิภาวะนิยม จะพบว่าแนวคิดดังกล่าวล้วนมุ่งเน้นการพัฒนาคุณภาพและศักยภาพของมนุษย์ทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและระดับสังคม กล่าวคือ บุคคลต้องทำความเข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริง แล้วนำความรู้นั้นไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องเหมาะสม ซึ่งมีเป้าหมายสูงสุดคือการพ้นทุกข์ แนวคิดดังกล่าวยังสามารถเชื่อมโยงกับทฤษฎีจิตวิทยาการให้คำปรึกษาที่จำแนกกลุ่มผู้มีปัญหาทางจิตใจและพฤติกรรมออกเป็น 8 กลุ่ม ตามที่ พงษ์พันธ์ พงษ์โสภณ (2543) ได้สรุปไว้ ได้แก่ กลุ่ม Trait and Factor กลุ่ม Rational Emotive Therapy กลุ่ม Rogerians กลุ่ม Gestalt กลุ่ม Existentialism กลุ่ม Reality Therapy กลุ่ม Behavioral Counseling และกลุ่ม Transactional Analysis ซึ่งล้วนเป็นกลุ่มบุคคลที่ประสบปัญหาความทุกข์ในลักษณะต่างๆ

เมื่อพิจารณาในบริบทของพระพุทธศาสนา จะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงสามารถเลือกใช้กลวิธีการสอนและหลักธรรมได้อย่างเหมาะสมกับสภาพปัญหาและความทุกข์ของบุคคลแต่ละประเภท โดยทรงวิเคราะห์สภาพปัญหาของบุคคล แล้วจึงทรงแสดงธรรมที่เหมาะสมแก่จริตและอุปนิสัยของบุคคลนั้นๆ จนสามารถคลี่คลายความทุกข์และนำไปสู่การพัฒนาปัญญาได้ในที่สุด ดังนั้น แนววิธีการสอนของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์ธัมมปัทฏฐกถาจึงมิได้เป็นเพียงวิธีการถ่ายทอดความรู้เท่านั้น หากแต่เป็นกระบวนการพัฒนามนุษย์อย่างเป็นระบบ ที่มุ่งให้บุคคลเกิดความเข้าใจในเหตุและผลของการกระทำ พัฒนาปัญญา และสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้องตามหลักธรรม อันเป็นรากฐานสำคัญของการเรียนรู้ตลอดชีวิต

6. ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1.1 จากผลการวิจัยและการอภิปรายผลเกี่ยวกับรูปแบบการรู้ตลอดชีวิตตามแนววิธีการสอนของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา พบว่า เนื้อหาธรรมและกระบวนการสอนที่ปรากฏในคัมภีร์ดังกล่าวสามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตของบุคคลได้ โดยเฉพาะการใช้หลักธรรมเป็นเครื่องมือในการเสริมสร้างกำลังใจ ปลุกฝังทัศนคติที่ถูกต้อง และชี้แนะแนวทางในการแก้ไขปัญหาชีวิตอย่างเหมาะสม ดังนั้น หน่วยงานทางการศึกษาและสถาบันทางพระพุทธศาสนาสามารถนำหลักการดังกล่าวไปประยุกต์ใช้ในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้หรือการอบรมคุณธรรม เพื่อส่งเสริมให้บุคคลสามารถพัฒนาตนเองและดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้องตามหลักธรรม

1.2 เนื้อหาในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถามีลักษณะเป็นเรื่องเล่าทางพุทธศาสนาที่มีตัวละครและเหตุการณ์จำนวนมาก ซึ่งบางส่วนอาจมีความซับซ้อนสำหรับผู้เรียนในระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน ดังนั้น ครูผู้สอนจึงควรนำเนื้อหาเหล่านี้มาปรับประยุกต์ให้สอดคล้องกับบริบทของผู้เรียน โดยเลือกใช้ตัวอย่างหรือเรื่องราวที่ใกล้เคียงกับประสบการณ์ชีวิตของผู้เรียน เพื่อช่วยให้ผู้เรียนสามารถเข้าใจเนื้อหาธรรมได้ง่ายขึ้น และเกิดการเรียนรู้ที่มีความหมายมากยิ่งขึ้น

1.3 ครูผู้สอนสามารถนำเอาเรื่องเล่าในพระธัมมปทัฏฐกถาที่จัดอยู่ในแต่ละประเด็นมาเป็นสื่อการสอนให้กับเด็กนักเรียน เพื่อเสริมสร้างให้นักเรียนมีคุณธรรม และตระหนักถึงหลักธรรมในการนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน

2. ข้อเสนอแนะการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรขยายขอบเขตการศึกษาไปยังวรรณกรรมพุทธศาสนาประเภทอื่น เช่น นิทานชาดก นอกนิบาต ซึ่งเป็นเรื่องเล่าที่เกิดจากการสร้างสรรค์ของผู้แต่งหรือสะท้อนประสบการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน เช่น ปัญญาชาดก หรือมาลาชาดก เพื่อศึกษาว่ารูปแบบการนำเสนอเนื้อหาและหลักธรรมในวรรณกรรมดังกล่าวสามารถส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตได้อย่างไร

2.2 ควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับแนวทางการแนะแนวชีวิตตามหลักพุทธปรัชญาที่ปรากฏในพระวินัย โดยศึกษาว่าพระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการสอนหรือแนะแนวพระภิกษุและพระภิกษุณีอย่างไร ในการพัฒนาชีวิตและการปฏิบัติธรรม เพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตในสมณเพศได้อย่างถูกต้อง และสามารถพัฒนาตนเองจนบรรลุธรรมได้ในที่สุด

2.3 ควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับรูปแบบการให้คำปรึกษาของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในพระไตรปิฎก โดยใช้กรณีศึกษาจากพุทธบริษัท 4 ได้แก่ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา โดยเลือกกรณีศึกษาที่มีขั้นตอนหรือกระบวนการให้คำปรึกษาที่ชัดเจน เพื่อวิเคราะห์ว่าพระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการหรือ

กระบวนการใดในการแก้ไขปัญหาชีวิตของบุคคลแต่ละประเภท และเปรียบเทียบกับแนวคิดการให้คำปรึกษาตามทฤษฎีทางจิตวิทยาตะวันตก เพื่อให้เห็นถึงความเหมือนหรือความแตกต่างของแนวคิด

7. องค์ความรู้ที่ได้รับ

การวิจัยเรื่อง รูปแบบการเรียนรู้ตลอดชีวิตตามแนววิธีการสอนของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์ธัมมปทีฏฐกถา ทำให้ได้องค์ความรู้ใหม่ที่เกิดจากการวิเคราะห์และสังเคราะห์แนวคิดทางพระพุทธศาสนา ร่วมกับแนวคิดด้านการเรียนรู้ตลอดชีวิต โดยพบว่า พุทธวิธีการสอนที่ปรากฏในคัมภีร์ธัมมปทีฏฐกถามีได้เป็นเพียงการถ่ายทอดหลักธรรมเท่านั้น หากแต่เป็น กระบวนการพัฒนาปัญญาของมนุษย์อย่างเป็นระบบที่สามารถนำไปอธิบายในลักษณะของ แบบจำลองการเรียนรู้ตลอดชีวิตได้ จากการสังเคราะห์ข้อมูลเอกสารและข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยพบว่า กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพุทธวิธีมีลักษณะเป็นระบบที่ประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ 3 ส่วน ได้แก่ ปัจจัยนำเข้า กระบวนการ และผลลัพธ์ ซึ่งเชื่อมโยงกันอย่างเป็นลำดับขั้น และก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางปัญญาและพฤติกรรมของบุคคลอย่างต่อเนื่อง สามารถสังเคราะห์เป็น รูปแบบการเรียนรู้ตลอดชีวิตตามแนวพุทธวิธี (NTTMC Model) ซึ่งประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ 5 ประการ ดังนี้ 1) Narration (เรื่องเล่าธรรม) เรื่องเล่าในคัมภีร์ธัมมปทีฏฐกถาเป็นสื่อสำคัญในการถ่ายทอดหลักธรรม โดยพระพุทธองค์ทรงใช้เหตุการณ์และประสบการณ์ของบุคคลมาเป็นกรณีศึกษา ทำให้หลักธรรมที่เป็นนามธรรมสามารถเข้าใจได้ง่ายขึ้นในรูปของเหตุและผลแห่งกรรม 2) Tactics (กลวิธีการสอน) พระพุทธองค์ทรงใช้กลวิธีการสอนที่หลากหลาย เช่น การสนทนา การยกอุปมาอุปไมย การเล่าเรื่อง และการแสดงธรรมตามลำดับขั้น ทั้งนี้ทรงพิจารณาความแตกต่างของบุคคล จริตนิสัย และระดับปัญญาของผู้ฟังเป็นสำคัญ 3) Transformation (การเปลี่ยนแปลงทางปัญญา) เมื่อผู้เรียนได้รับการชี้แนะแนวทางที่เหมาะสม จะเกิดการเปลี่ยนแปลงทางความคิด ความเข้าใจ และพฤติกรรม จนสามารถพัฒนาปัญญาและแก้ไขปัญหาชีวิตได้ด้วยตนเอง 4) Model of Lifelong Learning (รูปแบบการเรียนรู้ตลอดชีวิต) กระบวนการดังกล่าวก่อให้เกิดรูปแบบการเรียนรู้ที่ส่งเสริมให้บุคคลเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างต่อเนื่องผ่านการคิด วิเคราะห์ และการลงมือปฏิบัติจริง และ 5) Cessation (การคลี่คลายความทุกข์) ผลลัพธ์สูงสุดของกระบวนการเรียนรู้ตามแนวพุทธวิธีคือ การที่บุคคลสามารถเข้าใจเหตุและผลของชีวิต และดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องตามหลักธรรม อันนำไปสู่การลดละความทุกข์และการพัฒนาชีวิตอย่างยั่งยืน ดังนั้น องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยครั้งนี้คือ พุทธวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มุ่งพัฒนามนุษย์อย่างเป็นองค์รวม โดยเน้นการสร้างปัญญา การฝึกปฏิบัติ และการเรียนรู้จากประสบการณ์ชีวิต ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของแนวคิดการเรียนรู้ตลอดชีวิตในมิติของพระพุทธศาสนา ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ที่ได้รับ

เอกสารอ้างอิง

- โกวิท วรพิพัฒน์. (2523). การจัดการศึกษาตลอดชีวิตเพื่อส่งเสริมความเป็นประชาธิปไตย. (รายงานการวิจัย). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- บุศรา นิยมเวช. (2563). ทฤษฎีการเรียนรู้ด้านการศึกษาและการศึกษาตลอดชีวิต. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ปิยะ ศักดิ์เจริญ. (2558). ทฤษฎีการเรียนรู้ผู้ใหญ่และแนวคิดการเรียนรู้ด้วยการชี้นำตนเอง: กระบวนการเรียนรู้เพื่อการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต. วารสารพยาบาลทหารบก, 16(1), 8-13.
- ปิยากร หวังมหาพร. (2551). นวัตกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิตของสหภาพยุโรป. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พงษ์พันธ์ พงษ์โสภา. (2543). ทฤษฎีและเทคนิคการให้คำปรึกษา. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: พัฒนาศึกษา.
- พนม ลีมาอารีย์. (2533). การแนะแนวเบื้องต้น. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- พระมหาสมเดช ศรีลาจัต. (2544). การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดทางการปกครองของพระพุทธศาสนาและของอริสโตเติล. (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหิดล.
- พระวิวัฒน์ อดตเปโม (เอี่ยมเปรมจิต). (2553). การศึกษาวิเคราะห์หลักกรรม และการให้ผลของกรรมในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท. (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- ราชบัณฑิตยสถาน. (2538). *พระธรรมบทจตุรภาค ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: อรุณการพิมพ์.
- สุมนทนา พรหมบุญ และอรพรรณ พรสีมา. (2540). การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม. *Journal of Education Studies*, 26(1), 23-34.
- สุมาลี สังข์ศรี. (2544). *การศึกษาตลอดชีวิตเพื่อสังคมไทยในศตวรรษที่ 21*. (รายงานการวิจัย). กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักงานนายกรัฐมนตรี.
- แสง จันทร์งาม. (2540). *วิธีสอนของพระพุทธเจ้า*. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- อุทิศ ศิริวรรณ. (2530). *ธรรมบทภาคที่ 1 แปลโดยพยัญชนะ*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: เลียงเชียง.

